

הסוגיא הארבעים ושתיים – 'פירות גינוסר' (מד ע"א)

< משנה >

הביאו לפניו מליח תחלה ופת עמו – מברך על המליח ופוטר את הפת, שהפת טפלה לו. זה הכלל: כל שהוא עיקר ועמו טפלה – מברך על העיקר ופוטר את הטפלה.

< גמרא >

1. ומי איכא מידי דהוי מליח עיקר ופת טפלה?
2. אמר רב אחא בריה דרב עזריא אמר רב אשי: באוכלי פירות גנוסר שנו.
3. אמר רבה בר בר חנה: כי הוה אזלינן בתריה דרבי יוחנן למיכל פירות גנוסר, כי הוינן בי מאה – מנקטינן ליה לכל חד וחד עשרה עשרה, וכי הוינן בי עשרה – מנקטינן ליה כל חד וחד מאה מאה, וכל מאה מינייהו הוה מחזיק להו צנא בר תלתא סאוי ואכיל להו ומשתבע דלא טעים זיונא.
4. זיונא סלקא דעתך? אלא אימא: מזונא.
5. רבי אבהו אכיל עד דהוה שריק ליה דודבא מאפותיה; ורב אמי ורב אסי הוו אכלי עד דנתור מזייהו. רבי שמעון בן לקיש הוה אכיל עד דמריד, ואמר להו רבי יוחנן לדבי נשיאה, והוה משדר ליה רבי יהודה נשיאה באלושי אבתריה ומייתי ליה לביתה.
6. כי אתא רב דימי, אמר: עיר אחת היתה לו לינאי המלך בהר המלך, שהיו מוציאים ממנה ששים רבוא ספלי טרית לקוצצי תאנים מערב שבת לערב שבת.
7. כי אתא רבין, אמר: אילן אחד היה לו לינאי המלך בהר המלך, שהיו מורידים ממנו ארבעים סאה גוזלות משלוש בריכות בחדש.
8. כי אתא רבי יצחק, אמר: עיר אחת היתה בארץ ישראל וגופנית שמה, שהיו בה שמנים זוגות אחים כהנים נשואים לשמנים זוגות אחיות כהנות.
9. ובדקו רבנן מסורא ועד נהרדעא, ולא אשכחו בר מבנתיה דרב חסדא דהוו נסיבן לרמי בר חמא ולמר עוקבא בר חמא, ואף על גב דאינהי הוו כהנתא – אינהו לא הוו כהני.
10. אמר רב: כל סעודה שאין בה מלח > נוסח אחר ונכון: "מליח" < אתה סעודה.
11. אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: כל סעודה שאין בה שריף > נוסח אחר ונכון: "שרף" < אינה סעודה.

א. אוקימתא של אמוראי בבל להלכה שבמשנה המגבילה את ההלכה לדגי הכינרת

ב. מעשים באמוראי ארץ ישראל ודגי הכינרת, ומעשים נוספים באמוראי ארץ ישראל

ג. שתי מימרות בעניין הסעודה

מסורת התלמוד

[2-1] ומי איכא מידי... באוכלי... שנו. השוו ירושלמי ברכות ו ז, י ע"ד. [4-3] אמר רבה בר בר חנה... ומשתבע דלא טעם זיונא... אימא מזונא. בבלי עירובין ל ע"א; השוו ירושלמי עירובין ג א, כ ע"ד; נדרים ו א, לט ע"ג; נזיר ו ט, נה ע"ג; בראשית רבה פרשה צד, סימן ב. [8-6] השוו ירושלמי תענית ד ה, סט ע"א; איכה רבה פרשה ב, סימן ב.

רש"י

מליח כל דבר מלוח. גמרא. פירות גנוסר פירות ארץ ים כנרת חשובים מן הפת. זיונא משמע מידי דבר אכילה. מזונא דבר הסועד. דשריק דודבא מאפותיה שהזבוב מחליק ממצחו, מתוך צהלת פנים בשרו מחליק. עד דמריד דעתו מטרת. באלושי אוכלוסי בני אדם. ספלי טרית ספלים מלאים חתיכות דג חתוך, שקורים טונינ"א. לקוצצי תאנים למאכל פועלים שקוצצים תאנים, והיו מרובים עד שכל אלו צריכין להם למאכל. בריכות קובי"א ש בלע"ז. משלש בריכות בחדש שלש פעמים בחדש מורידים ממנו כך. שמנים זוגות אחים שנים שנים אחים היו כולם, וכן נשותיהם. שריף תבשיל לח שיש בו מרק, כמו: שורפה חיה.

מהלך הסוגיא ותולדותיה

משנתנו, ברכות ו ז, מנוסחת כפרט וכלל. תחילה נקבע שברכת "שהכל" על מליח – דג מלוח – פוטרת מברכה את הפת הנאכלת עמו, ואחר כך נקבע הכלל: כל שהוא עיקר ועמו טפלה, מברך על העיקר ופותר את הטפלה. האמוראים תהו על כך שדג מלוח נחשב לעיקר ביחס לפת המוגשת עמו [1], ורב אשי העמיד את משנתנו ב"פירות גינוסר" [2]. רובם של הפרשנים והחוקרים ככולם הבינו ש"פירות גינוסר" הם פירות אילן מתוקים במיוחד מאזור גינוסר, אזור הכינרת. אך מן ההקשר נראה ברור שהכוונה היא לפירות ים גינוסר, דהיינו הדגים שבים כינרת. הדגים הללו, שנאכלו בין היתר כבושים במלח, נתפסו כקלילים במיוחד לעיכול, ולכן נהגו לאכלם בכמויות גדולות במיוחד, יחסית לפת שליוותה אותם. מסיבה זו נחשבת הפת המועטת הנאכלת יחד אתם טפלה להם. הכמות האגדתית שנהגו לאכול מן הדגים הללו ניכרת מתוך המעשים ברבי יוחנן ובתלמידיו המובאים בפיסקאות [3-5]. אגב הדיון בדג מלוח המהווה עיקר סעודה בארץ ישראל מובאת מסורת מימי הבית על עיר אחת בימי ינאי המלך שהייתה מקצה לקוצצי התאנים שבתוכה כמות גדולה של טרית – סוג של דג מלוח – לצורך סעודותיהם במשך השבוע [6]. מסורת זו היא חלק מתיאור השפע שבארץ ישראל לפני החורבן האופייני לאגדות החורבן, והיא מובאת בסוגיא יחד עם שתי מסורות דומות שהובאו לבבל כמוה על ידי הנחותי, אחת בעניין ריבוי הגוזלות ששימשו לקרבנות היולדות בימי הבית [7] והאחרת בעניין ייחוס משפחות הכהונה [8]. מסורות אלו נשתמרו גם בקובץ אגדות החורבן שבירושלמי תענית ד ה, סט ע"א ובאיכה רבה פרשה ב, סימן ב. במקבילות הללו נדון להלן, בעיוני הפירוש.

בסוף הסוגיא מובאות שתי מימרות נוספות המיוחסות לרב ורבי יוחנן, בהתאמה, ולפיהן כל סעודה שאין בה מלח – או מליח, לפי גירסת כתבי היד פירנצה ומינכן [10] – ושריף – או שרף, לפי גירסת כתבי היד פירנצה ומינכן [11], אולי שרף הבלסם, דהיינו שמן אפרסמון להרחח – אינה סעודה.

התנא של משנתנו נקט בדוגמה של מליח ופת לרבותא: אף על פי שפת נחשבת בדרך כלל עיקר, והיא פוטרת כל מין אוכלין, כשהיא מוגשת עם דג מלוח היא נחשבת לטפלה משום שתפקידה אינו אלא לנטרל את המליחות שבדג. ברם אמוראי ארץ ישראל ואמוראי בבל לא פסקו כן הלכה למעשה, אלא נהגו לברך על הפת בתחילת הסעודה ולפטור את כל המאכלים המוגשים עם הפת – כולל דג מלוח – שנתפסו כלפתן או כפרפרת לפת. הן בירושלמי הן בבבלי נאלצו אפוא לפרש את המשנה על דרך האוקימתא, כאילו היא עוסקת במנהגי אכילה השונים מן הנורמה: בבבל העמידו את המשנה בפרות ים גינוסר האגדתיים בקלילותם, שמהם אכלו כמויות גדולות במיוחד והפכו את הפת שהוגשה לצדם לטפלה. בירושלמי הסבירו שהנורמות השתנו לפי הזמן והמקום: אמנם אמוראי ארץ ישראל לא ראו בדג מלוח עיקר לעומת הפת המוגשת לצדה, אבל בימי קדם נתפס הדג המלוח כעיקר במקומות מסוימים לעומת הפת. הוא הדין לשני מאכלים אחרים שבמקומות מסוימים עדיין עושים אותם עיקר לעומת הפת: הפירור – פרוסת לחם שיש המחשיבים אותה עיקר לעומת הכיכר השלמה שלצדה, ומברכים "המוציא" דווקא עליה ולא על הפת השלמה, והשקיומי – משקה חריף העשוי מתבלין שלצדו אכלו פת כדי להקהות את השפעת האלכוהול והחריפות, כפי שנהוג בימינו לאכול מיני כיסנין עם שתיית משקאות חריפים. וזה לשון הירושלמי, ברכות ו ז, י ע"ד:

רבי שמואל בר נחמן בשם רבי יונתן: מתניתא עד שלא למדו סעודת מלכים ובמקום שעושי את המליח עיקר, אבל במקום שאין עושין את המליח עיקר לא [בד]א.

רבי ירמיה בשם רב: פיתא ופרור, או' על הפירור במקום שעושין את הפירור עיקר, אבל במקו' שאין עושין את הפירור עיקר לא [בד]א.

1 סוג של יין העשוי תבלין במקום ענבים מופיע פעם אחת אצל פליניוס (יד, 111) בכינוי scyzinon. ראו הערת עמנואל לעף אצל S. Krauss, *Griechische und Lateinische Lehnwoerter im Talmud, Midrasch und Targum*, v. 2, p. 583 (לעיל, סוגיא ב הערה 52), ערך "שקיומי".

רבי סימון בשם רבי שמעון בן לקיש: שקיזמי ופיתא, אומר על השקיזמי במקום שעושין את השקיזמי עיקר, אבל במקום שאין עושין את השקיזמי עיקר לא ב[ד]א.

לגבי "פיתא ופרור", הירושלמי תולה את קביעת העיקר והטפל במנהג המקום, ואכן ראינו מחלוקות תנאים ואמוראים כיצד לנהוג כשהביאו לפניו פתיתין ושלמין – שהרי היו שנהגו לגמור את הלחם הפרוס לפני שפתחו כיכר חדשה, והיו שנהגו לכבד את מעמד הסעודה בכיכר חדשה גם כשנשארו להם פתיתין פת מסעודה קודמת.² אף בעניין השקיזמי ניתן לשער שהיו ששתו שקיזמי בשעת הארוחה, כיון, והיו שראו בשתיית השקיזמי מעמד עצמאי שלווה באכילת פת. סביר אפוא שהאמוראים תלו את העניין במנהג המקום.

ברם בקשר למאכלים המוזכרים במשנתנו, "מליח תחילה ופת עמו", מצאנו ניסוח שונה במקצת במימרא שבירושלמי. רב שמואל בר נחמן בשם רבי יונתן אינו מתייחס למנהגי מקום בלבד, אלא גם למנהגים שהשתנו עם הזמן: "מתניתא עד שלא למדו סעודת מלכים ובמקום שעושי את המליח עיקר". הווה אומר: בימינו אין מי שעושה את המליח עיקר, אבל פעם, בטרם למדו סעודת מלכים, היו מקומות שבהם עשו את המליח עיקר. לפי זה יש הבדל בין הנאמר בירושלמי לנאמר בבבלי. בבבלי העמידו את המשנה בפרות גינוסר, ואלו נאכלו לפי המסורות המובאות בפסיקאות [5-3] בימי האמוראים דווקא. לפי הירושלמי, לעומת זאת, בימי האמוראים כבר פסקו מלברך על המליח, שכן משנתנו אינה אלא "עד שלא למדו סעודת מלכים".

שאל ליברמן פירש את הביטוי "עד שלא למדו סעודת מלכים" כדלהלן:

כלומר בראשונה, כשהיו עניים, לא אכלו לפני הסעודה ולאחריה אלא מלוחין גרידא (עיין קידושין ס"ו א', והמפרשים פירשו שם מלוח – עשב ששמו מלוח), אבל אח"כ כשלמדו סעודת מלכים, כלומר סעודת עשירים, כבר פקעה חשיבות המליחים כממשיכים של תאות האכילה והשתיה, ובמקומם באו כל מיני מתיקה וכיסנין.³

ברם, יש כמה קשיים בפירוש זה:

1. לא ברור באיזו פת עוסקת המשנה "הביאו לפניו מליח תחילה ופת עמו" לפי ליברמן. אם פת זו היא הפת של בציעת הפת, והמליח הובא לפניו כדי להמשיך את תאוות האכילה וההשתייה, מדוע הפת טפלה למליח? מה בין זה לבין מעמד הפרפראות שלפני המזון כגון כל מיני מתיקה וכיסנין, הקובעים אמנם ברכה לעצמם אבל אינם פוטרם את הפת מברכתה?
2. אם הביאו לפניו מליח תחילה ופת עמו כדי להפיג את טעם המלח, ורק אחר כך הביאו את הפת החשובה לצורך "בציעת הפת", אזי מה פירוש הביטוי "במקום שעושים את המליח עיקר"? הרי פשוט הוא שבנסיבות אלו המליח הוא עיקר, אחרת לא היו מביאים פת נוספת לאחר אכילת המליח והפת שעמו.
3. בין כך ובין כך, האוקימתא איננה ברורה כל צורכה. מדוע פג תוקפה של הלכה זו לאחר שלמדו סעודת מלכים? גם אם כבר לא היו רגילים לאכול מליח לפני הפת, אם הביאו לפניו מליח תחילה ופת עמו במקום מתאבן אחר, ההלכה צריכה להיות תלויה בשאלה אם מדובר במקום שעושים פת עיקר או במקום שעושים מליח עיקר, כמו בשתי המימרות הנוספות בירושלמי, בעניין הפירור והשקיזמי המוגשים עם הפת!

לכן נראה לפרש את המקורות בהיפוך פירושו של ליברמן: דג מלוח כמתאבן אפיין דווקא את סעודת המלכים, כלומר סעודה של עשירים, של תקופת האמוראים. סעודה זו היא סעודה עם "מנות" מסודרות: (א) הפרפראות שלפני המזון – כגון דג מלוח, (ב) הפת ופרפראותיה, ו(ג) המנה

2 ראו לעיל, לט ע"ב (סוגיא כא, "בוצע"), והדיון בסוגיא ההיא, מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: פירושי הראשונים והקשיים בסוגיא", ומדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: הצעה חדשה בפירוש הסוגיא", והמובאות מן התוספתא והירושלמי שם. לשיטת הירושלמי מברכים הן על פתיתין הן על פת שלמה "המוציא", אך עדיין צריך לקבוע על איזה מהם לברך. לפי רב כאן, הדבר תלוי במנהג המקום: במקום שברך כלל פורסים על הפרוסה לפני שפותחים כיכר חדשה – הפרוסה עיקר, ובמקום שמכבדים את הסעודה בפת שלמה – השלמה עיקר.

3 ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, חלק א, זרעים (לעיל, סוגיא ב הערה 3), עמ' 65.

האחרונה, הפרפראות שלאחר המזון. בתנאים כאלה, יש לברך על המליח ולחזור ולברך על הפת, שכן גם אם הפת מפיגה בפועל את טעם המליח היא גם משמשת כמזון שעליו קובעים סעודה, העיקר של המנה העיקרית. "עד שלא למדו סעודת מלכים" לא הקפידו על סדר זה, ונראה שברגיל הגישו את כל האוכל בבת אחת, ובכל זאת פתחו את הסעודה לא בבציעת הפת אלא במליח. לפעמים אף הגישו את הפת לפני הדג המלוח, אכלו את הדג המלוח ורק אחר כך אכלו מן הפת. כך עולה מתיאור הסעודה אצל אתניאוס, החכמים במשתה, ספר ג, סעודה שהתרחשה לפי המסופר ברומא, אך משתתפיה היו דוברי יוונית מן המזרח: אחד מן הסועדים ביקש לחם (108f-109a), הביאו לפניהם כיכרות לחם ועמן מאכלים רבים מסוגים שונים (109b), דיברו על הלחם (109b-116a), החליטו סוף סוף לאכול, חילקו למסובים דג מלוח (116a), דיברו על דגים מלוחים (116a-120b), אכלו דג מלוח (116b), המשיכו לדבר על דגים מלוחים (116b-121e), מה שעורר אצלם צמא (120b-c), ביקשו מים (121e), דיברו על שתיית מים (121e-125fd) תוך כדי שתיית מים (125d), ורק אחר כך אכלו לחם ומיני תרגימא (126a).

דווקא בנסיבות אלו, בסעודות ללא מנות נפרדות שנהגו לפני שלמדו סעודת מלכים, התקשו להחליט אם הדג המלוח עיקר, והברכה על הדג המלוח בראש הסעודה דינה כברכת הפת ובציעתה, והיא הברכה הפוטרת את הפת והפרפראות האחרות, או שמא הפת עיקר, ואוכלים את הדג המלוח לפני הפת כדי לעורר את התאוה לפת ופרפראותיה, אף אם הגישו את הפת עמה ולא לאחריה. לפי רבי יונתן, העניין תלוי בדרך שבה תופסים את הדג המלוח במקום.

ברם לאחר שלמדו סעודת מלכים החלו להגיש את הדג המלוח לפני הפת, וכשהגישו לאחר מכן את הפת, היה ברור שטקס בציעת הפת מחייב ברכה מיוחדת של "המוציא" כדי להוציא את הפת ופרפראותיה. כך מפורש בתוספתא ברכות ד יד:

מליח ופרוסה, מברך על המליח ופותר את הפרוסה. ר' חנינה בן גמליאל או' מליח הבא בתחילה לפני המזון, ופת הבאה עם המליח לאחר המזון טעונה ברכה לפני ולאחריה.

תנא קמא עוסק במי שאוכל מליח ופרוסה שלא במסגרת סעודה. דינו כמי שאכל מליח בתחילת הסעודה "עד שלא למדו סעודת מלכים" לפי רבי יונתן. אך ר' חנינה בן גמליאל, כמו האמורא רבי יונתן לאחרי בירושלמי, מסביר שבסעודה עם מנות – סעודת מלכים בלשון הירושלמי – יש לברך ברכה ראשונה ואחרונה על המליח, ולברך שוב על "המזון" בשעת בציעת הפת.

דייג בכינרת על גבי שטר של לירה אחת

בבבל לא היו מודעים לשינוי זה במבנה הסעודה ובמעמדו של הדג המלוח. לעומת זאת, הם הכירו מסורת שלפיה אכל רבי יוחנן כמות גדולה של דג מלוח ולא ראה בו מזון [3]. מסורת זו הגיעה אלינו בניסוח קדום יותר בשלושה מקומות בירושלמי (עירובין ג א, כ ע"ד; נדרים ו א, לט ע"ג; נזיר ו ט, נה ע"ג) ובבראשית רבה פרשה צד, סימן ב. וזה לשון המדרש בבראשית רבה: "ר' יוחנן כד הוה אכיל אליטין הוה אמ' לא אכלית מזון יומא דין". כפי שהראה ליברמן,⁴ אליטין

היינו halites, [דגים] מלוחים. רבה בר בר חנה הסביר שרבי יוחנן לא שבע מן הדגים הקלילים הללו אף כשאכל מהם כמויות גדולות במיוחד. לפי זה היה מקום לפרש שהם טפלים לפת הנאכלת עמם, אך הבבלי, בעקבות המשנה, מפרש להפך: מכיוון שדגי הכינרת הנאכלים מלוחים הם קלילים מאוד לעיכול, ובסעודה אוכלים מהם כמות גדולה מאוד יחסית לפת, הם נחשבים כעיקר הסעודה לעומת הפת.⁵

הראשונים פירשו ש"פירות גינוסר" הם פרות האילן הגדלים באזור הכינרת. מקצתם פירשו אמנם ש"פירות גינוסר" הם ה"מליח" שבמשנה, אך הם הבינו שמדובר בפרות מתוקים במיוחד שאכלו אותם במלח כדי להפיג את מתיקותם.⁶ רבנו חננאל,⁷ ובעקבותיו בעלי התוספות,⁸ התקשו לתאר לעצמם פרות אילן הנאכלים במלח, והם הבינו אל נכון שהמילה "מליח" במשנה כפשוטה פירושה דג מלוח. לכן הם פירשו שמחמת מתיקותם של פרות האילן שבבקעת גינוסר אכלו לאחריהם דג מלוח, ועם הדג המלוח אכלו פת כדי להפיג את טעם המלח. כן פירש ליברמן: לדעתו המעשים שבירושלמי ובבבלי משלימים זה את זה, ורבי יוחנן אכל פרות גינוסר, כמסופר בבבלי, ואחר כך מליח ("אליטין") עם הפת, כלשון המשנה, ואחר כך זה אמר שלא טעם מזון.⁹ אך הפירושים הללו דחוקים. מן ההקבלה בין "אליטין" ("דגים מלוחים") ל"פירות גינוסר" בתיאורי מעשה רבי יוחנן שבירושלמי ובבבלי עולה בבירור שהיינו הך. כפי שהביטוי "פרות ים" בימינו פירושו סוגים שונים של יצורים חיים הגדלים בים, כך גם בלשון הבבלי "פירות גינוסר" פירושה דגי הכינרת.¹⁰ האוקימתא "באוכלי פירות גינוסר" שבבבלי באה להבחין בין הדגים המלוחים הקלילים שנאכלו בכמויות גדולות בארץ ישראל לבין הדגים המלוחים שאמוראי בבל עצמם נהגו לאכול בכמויות קטנות, והם טפלים לפת.

לאחר הדיון בפרות גינוסר מובאת אגדה ארץ-ישראלית נוספת שממנה עולה שבארץ ישראל תפסו את הדג המלוח כעיקר הסעודה [6]:

כי אתא רב דימי, אמר: עיר אחת היתה לו לינאי המלך בהר המלך, שהיו מוציאים ממנה ששים רבוא ספלי טרית לקוצצי תאנים מערב שבת לערב שבת.

- 5 אוקימתא זו למשנה מוקשית במקצת, שכן, כאמור, אם רבי יוחנן אינו תופס את הדגים המלוחים כמזון, ודאי שאין לראות בהם עיקר הסעודה, ואדרבה, הפת המשביעה היא העיקר! אך בבבלי לא תפסו כלל את הדג המלוח כעיקר לעומת הפת, ודי היה להם למצוא אגדה ארץ-ישראלית העוסקת בכמויות גדולות של דג מלוח הנאכלות בסעודה אחת כדי לקבוע שמשנתנו עוסקת במציאות פלאית זו, ואין נוהגים כן בבבלי. ראוי לציין שיש לנו עדויות עתיקות מאוד, מימי הבית, בעניין הברכה על הפת הנאכלת עם דגי הכינרת. שש פעמים מסופר באוונגליונים סיפור "נס הכיכרות והדגים" שבו חילק ישו מעט לחם ומעט דגים בין המונים רעבים, והאוכל הספיק לכולם. בכל אחד מן הסיפורים הללו מצאנו ברכה ראשונה, אך הברכה על הדגים אף פעם אינה פוטר את הפת. במרקוס ח ו-ח מברך ישו על הכיכרות ומצווה לתלמידיו לחלק אותן בין הרעבים, ואחר כך מברך על הדגים ומצווה לחלק אותם. בשאר התיאורים של המעשה – מתי יד יט-כ; מתי טו לו-לו; מרקוס ו מא-מג; לוקס ט טז-יז ויוחנן ו יא-יב – ישו מברך על הפת ופוטר את הדגים או מברך על שניהם כאחד ומחלק אותם כאחד, מבלי שיצוין על איזה מהם בירך. ראו תלמיד רבנו יונה, על אתר (דפי הרי"ף לב ע"א), ד"ה באוכלי פירות גינוסר; חידושי הרא"ה, ברכות מד ע"א, ד"ה מתני' הביאו לו; חידושי הריטב"א שם, ד"ה באוכלי פירות גינוסר. אפשר שמקצת הראשונים הללו תפסו את הפרות הללו כדגים, אך הם אינם מציינים זאת במפורש.
- 7 רבנו חננאל ברכות מד ע"א, ד"ה באוכלי פירות גינוסר. ראו ערוך, ערך "ספל"; תוספות ר"י שירליאן ותוספות הרא"ש על אתר, ד"ה בפירות גינוסר.
- 8 תוספות ברכות מד ע"א, ד"ה באוכלי.
- 9 ליברמן (לעיל, הערה 3), עמ' 65.
- 10 פרות גינוסר מוזכרים רק בבבלי, כאן ובשני מקומות נוספים. אף שתאורתית אפשר לפרש ש"פירות גינוסר" הם פרות האילן של בקעת גינוסר שליד הכינרת, ולא פרות הים של הכינרת עצמה, אף שני האזכורים הנוספים מתפרשים היטב מתוך הנחה שמדובר בדגים דווקא: (א) בבבלי פסחים ח ע"ב נאמר: "אמר רבי אבין בר רב אדא אמר רבי יצחק: מפני מה אין פירות גינוסר בירושלים – כדי שלא יהו עולי רגלים אומרים: אלמלא לא עלינו אלא לאכול פירות גינוסר בירושלים – דיינו, נמצאת עלייה שלא לשמה. כיצא בו אמר רבי דוסתאי רבי ינאי: מפני מה אין חמי טבריא בירושלים – כדי שלא יהו עולי רגלים אומרים: אלמלא לא עלינו אלא לרחוץ בחמי טבריא – דיינו, נמצאת עלייה שלא לשמה". כשם שחמי טבריא אין אפילו כיוצא בהם בירושלים, כך נראה לפרש שפרות גינוסר אין אפילו כיוצא בהם בירושלים: אין בירושלים חמים תת-קרקעיים כלל, ואין בירושלים דגים כלל. (ב) בבבלי מגילה ו ע"א נאמר: "כינרת זו גינוסר, ולמה נקרא שמה כינרת? דמתיקי פירא כקלא דכינר". הגמרא מפרשת את שם העיר "כנרת" שביהושע יט לה, אך היא ודאי יודעת שכנרת/גיננסר הם גם השמות של הים שהעיר שוכנת על שפתו, ומן הסתם הפרות המתוקים מאפיינים לא את העיר אלא את הים.

וכיוצא בזה מימרת רב המובאת בפיסקא [10]. כפי שהעיר בעל דקדוקי סופרים, יש להעדיף את גירסת כתבי היד פירנצה ומינכן: "אמר רב: כל סעודה שאין בה מליח אינה סעודה". אמנם נראה שרב התכוון לחשיבות הפרפרת שלפני המזון, ואין בדבריו ראיה שהמליח הוא עיקר בסעודה, אך בעל הגמרא ראה בדברי רב – כמו במימרא של רב דימי בעניין קצבתם של קוצצי התאנים – מקצת ראיה שהמליח משמש עיקר הסעודה. אלא שכל זה בארץ ישראל; בבבל מברכים על הפת ופוטרים את המליח.

עיוני פירוש

[3] **אמר רבה בר בר חנה: כי הוה אזלינן בתריה דרבי יוחנן למיכל פירות גנוסר, כי הוינן בי מאה – מנקטינן ליה לכל חד וחד עשרה עשרה, וכי הוינן בי עשרה – מנקטינן ליה כל חד וחד מאה מאה, וכל מאה מינייהו הוה מחזיק להו צנא בר תלתא סאוי ואכיל להו ומשתבע דלא טעים זיונא.**

לפירושו לעיל, במדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה", מדובר כאן בדגים. רבי יוחנן היה אוכל סעודה של אלף דגים מלוחים גדולים שנלקחו על ידי עשרה עד מאה תלמידים שנשאו יחד עשרה סלים גדולים של שלוש סאה כל אחד מלאים מן הדגים הללו. עם הדגים הללו היה אוכל גם פת, בין כדי להפיג את טעם המלח ובין משום שללא הפת לא שבע, כפי שמפורש במעשה, ואף על פי כן הדגים נחשבים עיקר מחמת הכמות.

[4] **זיונא סלקא דעתך? אלא אימא: מזונא.**

ראו לעיל, הדיון בסוגיא ג, "יין", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: 'זיין' ו'סעיד'", שם הראינו על סמך סוגיא זו ואחרות שהפועל "זיין" שימש בתקופת האמוראים במובן "משביע", אך בתקופת עריכת הסוגיות ובימי הגאונים הוא חדל לשמש במובן זה והוסב לכל מאכל שיש לו ערך תזונתי כל שהוא, למעט מים ומלח.¹¹

[5] **רבי אבהו אכיל עד דהוה שריק ליה דודבא מאפותיה; ורב אמי ורב אסי הוו אכלי עד דנתור מזייהו. רבי שמעון בן לקיש הוה אכיל עד דמריד, ואמר להו רבי יוחנן לדבי נשיאה, והוה משדר ליה רבי יהודה נשיאה באלושי אבתריה ומייתי ליה לביתה.**

זלילת "פירות גינוסר" גרמה אצל רבי אבהו להזעת יתר, עד כדי כך שזובב החליק על מצחו, ואצל רבי אמי ורבי אסי לנשירת השער. ריש לקיש נעדר¹² בעקבות הזלילה, עד שנאלץ רבי יוחנן לבקש מן הנשיא לשלוח בלשים אחריו כדי לאתר אותו ולהביאו הביתה. גם מתיאורים אלו משתמע קצת שמדובר בזלילת דגים שמנים ולא פרות האילן.

11 לעיל, הדיון בסוגיא ג, "יין", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: 'זיין' ו'סעיד'", וראו בהערה 20 שם הסבר אפשרי לשינוי סמנטי זה, ומ' בנוביץ, תלמוד האיגוד: מאימתי קורין את שמע (לעיל, סוגיא א הערה 5), עמ' 584-585.

12 הפירוש המילולי של השורש מר"ד בארמית זהה למשמעו העברי, לשון מרי, אך הוא משמש גם לשון בריחה; ראו, למשל, בבבלי חולין קלט ע"א.

[6] **כי אתא רב דימי, אמר: עיר אחת היתה לו לינאי המלך בהר המלך, שהיו מוציאים ממנה ששים רבוא ספלי טרית לקוצצי תאנים מערב שבת לערב שבת.**

כפי שמוכח מן המקבילות בירושלמי תענית ד ה, סט ע"א, ואיכה רבה פרשה ב, סימן ב, מסורת זו ושתי המסורות הבאות שהובאו יחד עמה בסוגיא [7-8] יסודן בקובץ אגדות החורבן. המסורת בעניין המזון שסופק לקוצצי התאנים, וזו שבפיסקא [7] להלן בעניין הגוזלות, שימשו בקובץ המקורי כדי להדגים את השפע בארץ ישראל בימי הבית שאבד עם החורבן. כאן מובאת המסורת בעניין ספלי הטרית כדי להוכיח שבארץ ישראל תפסו לפעמים את המליח כעיקר הסעודה, ואגב מסורת זו מובאות האחרות. נביא את המקבילות זו לצד זו:

ירושלמי תענית	איכה רבה פרשה ב	בבלי ברכות מד ע"א
הלא אתה אלהים זנחתנו.		
שני ארזים היו בהר המשחה, בתחת אחד מהן היו מוכרין ארבע חנויות טהורות והאחד היו מוציאין ממנו ארבעי' סאה גזולו' בכל חדש וחדש. ומהן היו מספיקין? קינים לכל ישר'.	שני ארזים היו בהר המשחה, ותחת אחד מהם היו ארבעים חנויות של מוכרי טהרות, ותחת השני היה מוציא מ' סאין של גוזלות בכל חדש וחדש, ומהן היו מביאין לכל ישראל לקיניהן.	כי אתא רב דימי, אמר: עיר אחת היתה לו לינאי המלך בהר המלך, שהיו מוציאים ממנה ששים רבוא ספלי טרית לקוצצי תאנים מערב שבת לערב שבת.
טור שמעון הוה מפיק תלת מאוון דגרבין דמרקוע לקייטא כל ערובת שובא...	עשרת אלפים עיירות היו בהר המלך, ולר' אלעזר בן חרסום היו אלף מהם, וכנגדן היו לו אלף ספינות בים.	
עשרת אלפים עיירות היו בהר המלך, ולרבי אלעזר בן חרסום אלף מכולם, וכנגדן אלף ספינות בים וכולהם חרבו...	טור שמעון הוה מפיק תלת מאה גרבין [דמרקועין] בכל ערובא לאילין קייטא...	כי אתא רבין, אמר: אילן אחד היה לו לינאי המלך בהר המלך, שהיו מורידים ממנו ארבעים סאה גוזלות משלוש בריכות בחדש.
אמר רבי יוחנן: שמונים זוגים אחים כהנים נישאו לשמונים זוגות אחיות כהנות בלילה אחד בהדא גופנא, חוץ מאחים בלא אחיות מאחיות בלא אחים חוץ מלויים חוץ מישראל... ¹³	א"ר יוחנן: שמונים זוגים כהנים אחים, נשאו לשמונים זוגות אחיות כהנות, בלילה אחד בהדא גופנא, חוץ מאחים בלי אחיות, וחוץ מאחיות בלי אחים, וחוץ מלויים וישראלים. ¹⁴	כי אתא רבי יצחק, אמר: עיר אחת היתה בארץ ישראל וגופנית שמה, שהיו בה שמנים זוגות אחים כהנים נשואים לשמנים זוגות אחיות כהנות.

במקבילה בירושלמי תענית ד ה, סט ע"א, לתיאור מזון קוצצי התאנים מסופר: "טור שמעון הוה מפיק תלת מאוון דגרבין דמרקוע לקייטא כל ערובת שובא", וכיוצא בזה באיכה רבה.¹³ החוקרים נחלקו בזיהוי המדויק של "הר המלך", מקום המעשה לפי רב דימי בבבלי, אך הוא נמצא כנראה מצפון לירושלים, באיזור צפון יהודה/בנימין או השומרון.¹⁴ יש המזהים את "טור שמעון"

¹³ ראו איכה רבה, מהד' ש' בובר, וילנה תרנ"ט, עמ' 106, והגהות בהערה קב שם.

¹⁴ מהשוואה בין משנה שביעית ט ג ותוספתא שביעית ז י עולה שהר המלך משתרע מבית אל עד גידרה של קיסרין, שאותה מזהים עם חדרה של ימינו. ראו ש' קליין, ארץ יהודה, תל אביב תרצ"ט, עמ' 245; ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, חלק ב, זרעים (לעיל, סוגיא א הערה 30), עמ' 575, ד"ה עד שיכלה מבית אל ומיגורדה של קיסרין, וצינונים שם; י' שחר, "הר המלך – לפתרונה של חידה", ציון סה (תש"ס), עמ' 275-306. אך ראו גם ז' ספראי, "הר המלך – עדיין חידה", מחקרי יהודה ושומרון יט (תש"ע), עמ' 82-69, המפקפק בהצלבת הנתונים שבמשנה עם אלו שבתוספתא, ומעדיף את הזיהוי של הר המלך עם צפון יהודה.

שבירושלמי ואיכה רבה עם ביתר, ההר של שמעון בר כוכבא.¹⁵ ברם אין צורך להניח זהות בין המקומות. כפי שמוכח מן הטבלאות דלעיל, שמות המקומות שנקשרו במקור למסורות בעניין המזון של קוצצי התאנים והגוזלות לקנים הומרו בשם "הר המלך", שאליו נקשרה מסורת אחרת, בעניין עשרת אלפים העיירות, הנמצאת במקבילות ולא הובאה בבבלי. כיוצא בזה מצאנו שתי המסורות שבבבלי פסקאות [6-7] נקשרו בינאי המלך דווקא. נראה שהוספת מוטיב המלכות בבבלי נועדה להגדיל את תחושת האבדן בעקבות החורבן, לאמור: לא זו בלבד שחרבה ארץ ישראל ושפעה הכלכלי, אלא אף מלכות ישראל חרבה. בארץ ישראל, לעומת זאת, הבינו שמלכות בית חשמונאי אבדה שנים רבות לפני חורבן הבית וחורבן ביתר שאליהם נקשרו המסורות הללו.

רבי נתן בעל הערוך פירש "גרבין דמרקוע" – "קפיפות של פתותי לחם",¹⁶ דהיינו סלים של פתית לחם, אבל פירוש זה מוקשה מכמה סיבות: (א) "גרב" הוא כד המשמש בדרך כלל להחזקת נזלים;¹⁷ (ב) קשה להבין מדוע ינקוט מאן דהוא במילה המוקשית "מרקוע" לפתית לחם כשיש מילים רבות המשמשות בספרות חז"ל למושג זה; (ג) האטימולוגיה שהציע חנוך קוהוט ל"מרקוע" זה, על פי היוונית *mergia*, חתיכה, פרוסה,¹⁸ אינה נראית, שכן אין מקום לאות עי"ן במילה זו. הצעת שלמה בובר להגיה "מרקא" ולפרשה לשון יין חי,¹⁹ אף היא אינה נראית, שכן המילה "מרקא" משמשת רק בבבלי, ומוצאה כנראה מן האכדית.²⁰

על כל פנים, רב דימי הנחותא הבין שמדובר בסוג של דג מלוח, ולכן החליף את המילה הלא מוכרת "מרקוע" ב"טרית", תערובת הדגים הכבושים המוכרת מן המשנה (עבודה זרה ב ו-ז). ואכן נראה שמרקוע היינו טרית: הרי מדובר במנת מזון שבועית שסופקה בכד, ואם לא שנאמר בכל זאת שמדובר בין, הדעת נותנת שמדובר בטרית או בכיוצא בה. והנה מצאנו במשנה עבודה זרה הבחנה בין "טרית טרופה" (ב ו), שבה נטרפו הדגים לכדי נזל סמך, לבין "טרית שאינה טרופה" (ב ז), שבה צורת הדגים עדיין ניכרת. מכיוון שהשורשים רק"ע וטר"ף משמשים שניהם לשון הכאה, נראה ש"מרקוע" פירושו טרית טרופה, תערובת בחושה של דגים כבושים. מזון מלוח זה היה נוח לאחסון, ולכן שימש מזון זה לפי המסורת להאכלת קייט[א], דהיינו קוצצי תאנים,²¹ בימי ינאי המלך. המסורת נועדה לתאר את השפע בימים ההם, הבא לידי ביטוי הן בריבוי קוצצי התאנים, המשקף מן הסתם שפע של תאנים, הן בשפע המזון שסופק להם על ידי תושבי הר אחד או יישוב אחד.

[7] **כי אתא רבין, אמר: אילן אחד היה לו לינאי המלך בהר המלך, שהיו מורידים ממנו ארבעים סאה גוזלות משלוש בריכות בחדש.**

במקבילה באיכה רבה פרשה ב, סימן ב:

שני ארזים היו בהר המשחה, ותחת אחד מהם היו ארבעים חנויות של מוכרי טהרות, ותחת השני היה מוציא מ' סאין של גוזלות בכל חודש וחדש, ומהן היו מביאין לכל ישראל לקיניהן.

וכיוצא בזה בירושלמי תענית. במקורות הארץ-ישראליים יש הבדל גדול בין מסורת זו לקודמתה בעניין אספקת המזון לקייטא, קוצצי התאנים: שם גם בירושלמי ובמדרש, כמו בבבלי, הדגש היה על השפע הכלכלי, אבל בתיאור הגוזלות במקורות הארץ-ישראליים הדגש הוא על הפעילות הדתית במקדש: הכוהנים והעם בירושלים הקפידו על טהרות ונדרשו לחנויות של

15 ראו קליין, שם; בובר (לעיל, הערה 13), עמ' 106, הערה קב.

16 ערך "גרב 3", וראו גם ערך "רקע 3". וראו ציונים בערוך השלם להלן, הערה 18.

17 ראו M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic*, p. 135 (לעיל, סוגיא י הערה 21), ערך "גרב".

18 ח' קוהוט, הערוך השלם (לעיל, סוגיא ה הערה 27), כרך ב, עמ' 348-349, ערך "גרב 3"; שם, כרך ז, עמ' 303, ערך "רקע 3".

19 בובר (לעיל, הערה 13), עמ' 106 הערה קב.

20 ראו הערת עמנואל לעף אצל קרויס (לעיל, הערה 1), עמ' 353, ערך "מרקא"; M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish*

Babylonian Aramaic, p. 711 (לעיל, סוגיא ג הערה 3), ערך "מרק", המפרש שמדובר בין מזוג דווקא.

21 ראו ליברמן, תוספתא כפשוטה, חלק ג, מועד (לעיל, סוגיא לג הערה 18), עמ' 345, ד"ה הרועין והקייצין.

מוכרי טהרות, ונשות ישראל הביאו קרבנות היולדת לאחר כל לידה ונזקקו לגזלות רבים לשם כך. במימרת רבין שבבבלי, לעומת זאת, עוצבה מסורת זו מחדש ברוח המסורת בעניין אספקת הטרית לקוצצי התאנים, וניטלה ממנה כל ההתייחסות לקודשים ולמקדש. במקום הר המשחה, הר הזיתים בירושלים, מוקמה מסורת זו כקודמתה בבבלי בהר המלך; שני הארזים הפכו לארז אחד, ולא התייחסו כלל לארז שמתחתיו מכרו טהרות; ואף הארז השני, שתחתיו מכרו במקור גזלות לצורך קיני היולדות, הפך לאילן פורה שבענפיו קיננו הגוזלים עצמם ואלו שימשו מן הסתם מאכל חולין, שכן הר המלך אינו נמצא באזור המקדש.²² הרושם מדברי רבין בבבלי הוא שמימרא זו, כמו המימרא הקודמת, באה לתאר את השפע בארץ ישראל לפני החורבן, ולא דווקא את הפעילות שבמקדש.

במקבילות הארץ-ישראליות אין זכר ל"שלוש בריכות". מוטיב זה נוסף בבבלי כדי לציין את השפע, שכן משנה בבא בתרא ה ג מזכירה בריכה ראשונה של יונים, ובבבלי ביצה י ע"ב מזכורת בריכה ראשונה ובריכה שנייה, ולכן "שלוש בריכות" נתפסות כמשהו שלמעלה מן הטבע.

[9-8] **כי אתא רבי יצחק, אמר: עיר אחת היתה בארץ ישראל וגופנית שמה, שהיו בה שמנים זוגות אחים כהנים נשואים לשמנים זוגות אחיות כהנות. ובדקו רבנן מסורא ועד נהרדעא, ולא אשכחו בר מבנתיה דרב חסדא דהוו נסיבן לרמי בר חמא ולמר עוקבא בר חמא, ואף על גב דאינהי הוו כהנתא – אינהו לא הוו כהני.**

אף תיאור זה של הכהנים הנשואים לכהנות בגופנא מופיע במקבילות הארץ-ישראליות. וזה לשון הירושלמי תענית ד ה, סט ע"א:

אמר רבי יוחנן: שמונים זוגים אחים כהנים נישאו לשמונים זוגות אחיות כהנות בלילה אחד בהדא גופנא, חוץ מאחים בלא אחיות, מאחיות בלא אחים, חוץ מלויים, חוץ מישראל...

בימי הבית נישאו בנות כוהן לכהנים דווקא, וזו הייתה הנורמה גם לאחר החורבן, כפי שמוכח ממכמה מקורות.²³ ברם, מה היתרון שבנישואי אחים לאחיות דווקא? מצב זה נידון רבות בספרות חז"ל, אך דווקא בעקבות הבעיות ההלכתיות העלולות להסתעף ממצב זה.²⁴ ייתכנו כמה הסברים למוטיב זה:

1. ההסבר החיובי: מן הבבלי ניכר שאמוראי בבל תפסו את נישואי האחים והאחיות כעניין חיובי – סממן נוסף של טוהר הייחוס, כמו עצם הנישואים של כוהנים לבנות משפחות כהונה, שהרי חיפשו תופעה דומה בבבל ונאלצו להסתפק בנישואי בנות רב חסדא לבני חמא. ואכן, עדיאל שרמר ואחרים תיארו בפרוטרוט את המגמה בחברה היהודית הכללית – לאו דווקא בחוגי הכהונה – להתחתן עד כמה שאפשר בתוך המשפחה, מבלי לחטוא בגילוי עריות.²⁵ דומה שנישואי זוג אחים לזוג אחיות מהווים אף הם מעין פשרה בין המגמה האנדוגמית לאיסורי עריות: אחים שהם גם גיסים ואחיות שהן גם גיסות יש ביניהם קרבה משפחתית "מדומה", שאין בה איסור הלכתי.

2. ההסבר הניטרלי: אחת המטרות של נישואין בתוך המשפחה הייתה לשמור על טוהר הייחוס.²⁶ גם אם לא נראה בנישואי אחים לאחיות חיקוי לנישואין בתוך המשפחה, כפי שהוצע בהסבר החיובי דלעיל, ניתן לפרש את התופעה על רקע חשיבות הייחוס: נוח למשפחה שכבר חיזרה אחר משפחה אחרת מיוחסת דיה וחיתנה לה בן אחד לחסוך

22 אף המילה "בריכה" משמשת לתיאור עופות של חולין דווקא במשנה בבא בתרא ה ג ובבבלי ביצה י ע"ב.

23 ראו ציונים ודיון אצל ע' שרמר, זכר ונקבה בראם, ירושלים תשס"ד, עמ' 164-166. יש אומרים שההלכה הכיתתית בימי הבית אסרה על כוהנים וכוהנות להינשא מחוץ לכהונה; ראו הדיון אצל שרמר, שם, עמ' 165 הערה 24.

24 ראו, למשל, משנה יבמות פרק ג כולו, וכן משנה יבמות יג ז, יד ד.

25 שרמר (לעיל, הערה 23), עמ' 158-169, וביבליוגרפיה ענפה בהערות שם.

26 שרמר, שם, עמ' 166, וציונים בהערה 29 שם.

מעצמה מאמצים נוספים בכיוון הזה ולחתן לה גם את בניה האחרים. אף לפי הסבר זה ההתפעלות של אמוראי בבל היא במקום: אמנם נוח לעשות כן, אך נדיר הוא שהדבר מסתייע בידי המשפחות בבבל, ולכן התפעלו מכך שהתופעה הייתה כל כך נפוצה בגופנא.

3. ההסבר השלילי: אמוראי בבל אמנם הבינו שאף נישואי אחים לאחיות בגופנא, כמו נישואים בתוך הכהונה, הם עניין חיובי, ושמטרת התיאור שבאגדה הוא לתאר את החיובי שבחברה הארץ-ישראלית לפני החורבן, כפי שהסיפורים הקודמים באו לתאר את החיוב שבכלכלה הארץ-ישראלית לפני החורבן.²⁷ אך במקומות אחרים בספרות חז"ל מתוארים כאמור קשיים הלכתיים שעלולים להתעורר בעקבות נישואין כאלה, ומן המקבילה הארץ-ישראלית שבירושלמי ובאיכה רבה עולה אווירה אחרת: נישואין אלו התרחשו כולם בלילה אחד, אולי בגלל הבהלה שהמיטו החורבן והמלחמות על המשפחות ביהודה. אפשר, אם כן, שנישואי האחים לאחיות הם דוגמה לשידוכים בהולים שנערכו באופן כמעט שרירותי בין משפחות הכהונה בגופנא, על כל צרה שלא תבוא.

[10-11] אמר רב: כל סעודה שאין בה מלח אינה סעודה. אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: כל סעודה שאין בה שריף אינה סעודה.

כאמור, יש להעדיף את גירסת קטע הגניזה JTS ENA 2068.33, כ"י מינכן וכ"י פירנצה במימרת רב [10]: "מליח". מימרת רב המקורית לא עסקה בשאלת עיקר וטפל – רב הדגיש את העובדה שסעודות ראויות לשמן כוללות מליח כפרפרת לפני מזון, ולא רק מנה עיקרית, וכפי שאומר רבי שמואל בר נחמן בשם רבי יונתן בירושלמי ברכות ו ז, י ע"ד, המובא לעיל, "מתניתא עד שלא למדו סעודת מלכים", שהרי בסעודת מלכים מוגש המליח כמנה בפני עצמה עוד לפני בציעת הפת.

אגב המימרא של רב מובאת מימרא דומה של רבי חייא בר אבא בשם רבי יוחנן על החשיבות של ה"שריף" בסעודה [11]. רש"י פירש שהוא מרק ששותים במציצה, על סמך השימוש בפועל שר"ף במשנה עבודה זרה ב ה: "כהן שדעתו יפה שורפו חיה", במובן מציצת חלב ישירות מקיבת העגל, אך פירוש זה רחוק, ובכלל מפתיע הדבר שמרכיב מרכזי בסעודה אינו מוכר לנו משום מקור אחר, והמילה היא יחידאית בספרות חז"ל. לכן גם כאן יש להעדיף את גירסת קטע הגניזה JTS ENA 2068.33, "סרף", או גירסת כ"י מינכן וכ"י פירנצה, "שרף", המתועדת גם בערוך.

רבי נתן בעל הערוך פירש: "שרף שמפיג את המאכל שבמעיים"²⁸ ומדבריו משתמע ששתו שרף זה לרפואה לאחר האכילה. ברם נראה שהאמוראים לא היו אומרים על כגון זה "כל סעודה שאין בה שרף אינה סעודה".

שמן האפרסמון, המכונה בלועזית בלסם, נקרא בלשון המקרא צרי, ו"הצרי אינו אלא שרף הנוטף מעצי הקטף" לפי דברי רבן שמעון בן גמליאל,²⁹ דהיינו שרף היוצא מגזע עץ האפרסמון.³⁰ בתרגום השבעים ובוולגטה מתורגמת המילה צרי retine ו-resina, בהתאמה, והמילים הללו פירושו "שרף" סתם.³¹ נראה שאף בעברית שימשה המילה "שרף" ביטוי נרדף לשמן אפרסמון. לעיל ראינו ששמן האפרסמון שימש בעין לסיכת הידיים והרחח בתום הסעודה,³² ולפעמים אף בתור מוגמר על גבי גחלים בסיום הסעודות המפוארות ביותר בארץ ישראל. לכן נראה שדברי

27 ואם לדייק, הרי רק תיאור המזון של קוצצי התאנים במקורות הארץ-ישראליים נועד למטרה זו. כשם שבבבלי פירשו מחדש את תיאור הגולות שבהר המשחה כתיאור של שפע (ראו לעיל, עיוני הפירוש לפיסקא [7]), כך פירשו מחדש לפי הצעה זו את המסורת בעניין גופנא שנועדה במקורות הארץ-ישראליים לתאר את תלאות החורבן, כתיאור חיובי של האידיליה החברתית ששררה בארץ ישראל לפני החורבן.

28 ראו ח' קהוט, הערוך השלם (לעיל, סוגיא ה הערה 27), כרך ח, עמ' 169-170, ערך "שרף 4".

29 בבלי כריתות ו ע"א; השו"י ירושלמי יומא ד ה, מא ע"ד.

30 ראו לעיל, הדיון בסוגיא לט, "בשמים", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: אפרסמון והדס"; י' פליקס, עצי בשמים יער ונוי (לעיל, סוגיא לט הערה 16), עמ' 37-43.

31 ראו תרגומים אלו לבראשית לו כה, מג יא, ירמיהו ח כב, מו יא, נא ח, יחזקאל כז יז.

32 ראו לעיל, הדיון בסוגיא לט, "בשמים", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: אפרסמון והדס", ושם, מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: המוגמר".

רבי יוחנן כאן מתייחסים אף הם לשימוש בשמן אפרסמון להרחחה בסוף הסעודה בעין או בתור מוגמר, וכאילו אמר: כל שלא ראה סעודה עם מוגמר של שמן אפרסמון לא ראה סעודה מימיו. נמצא שפתיחת הסעודה באכילת מליח כפרפרת לפני המזון, וסיומה בהרחת שמן אפרסמון או בהנחתו על גבי גחלים כמוגמר, הם מן המאפיינים של סעודת הפאר, המכונה בירושלמי ברכות ו ז, י ע"ד "סעודת מלכים".